

ČASOPIS ZA POVIJEST ZAPADNE HRVATSKE

WEST CROATIAN HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special issue:

O okruglim obljetnicama

On round-number anniversaries

Uredila / Edited by

ANDREA ROKNIĆ BEŽANIĆ

Američka čitaonica u Zagrebu i kulturalni Hladni rat u socijalističkoj Jugoslaviji: intervju s dugogodišnjom direktoricom Nadom Apsen

Carla Konta

Filozofski fakultet u Rijeci
Sveučilište u Rijeci
Hrvatska

UDK: 327(497.1:73)(091)
930.85(497.1)“1948“

Stručni rad/Professional paper

Primljeno/Received: 17. 5. 2018.

Prihvaćeno/Accepted: 7. 11. 2018.

1948. bila je prijelomna godina za jugoslavensko-američke odnose i američku vanjsku politiku prema Jugoslaviji. Nakon razlaza sa Staljinom, američka administracija formulirala je „strategiju klina“ u svrhu održavanja Tita „na površini“ te, osim ekonomske i vojne pomoći, pokrenula niz kulturnih programa namijenjenih približavanju Jugoslavije Sjedinjenim Američkim Državama. Članak analizira aktivnosti kao i kulturnu i intelektualnu atraktivnost Američke čitaonice u Zagrebu u jeku Hladnog rata kao dio američke javne i kulturne diplomacije. Nastao je na temelju usmenog intervjua te je popraćen međunarodnim arhivskim istraživanjem (National Archives at College Park i University of Arkansas Library, SAD; Arhiv Jugoslavije, Arhiv Josipa Broza Tita i Historijski arhiv grada Beograda, Beograd; Hrvatski državni arhiv, Zagreb; te Roosevelt Institute for American Studies Microfilm Collection). Autorica tvrdi da je kroz djelatnosti čitaonice, programe kulturnih razmjena, radio Glas Amerike, američkih paviljona na Zagrebačkom i Beogradskom velesajmu, kao i preko kulturnih gostovanja, američka vlada uspješno vezala jugoslavenski kulturni prostor za zapadne, američke trendove i tendencije. Kroz perspektivu osobnog svjedoka, direktorice United States Information Servicea (USIS) Zagreb, autorica izlaže uspjehe, granice i prostore pregovaranja američke javne diplomacije (public diplomacy) kao validnog instrumenta američke vanjske politike prema Titovoj Jugoslaviji.¹

¹ Zahvaljujem se gđi Nadi Apsen na dragocjenom vremenu, iscrpnim detaljima i pregledu završnog, iščišćenog teksta intervjua. Također zahvaljujem institucijama koje su velikodušno financijski poduprle ovo istraživanje: Ministarstvu vanjskih poslova i međunarodne suradnje Republike Italije - *Unione Italiana*, Sveučilištu u Trstu – Odsjeku za humanističke znanosti, *Blair Center of Southern Politics and Society*, *University of Arkansas* te *Roosevelt Institute for American Studies* u Nizozemskoj. Prijevodi s engleskog su autorovi. Citati iz službenih jugoslavenskih dokumenata na srpsko-hrvatskom prilagođeni su hrvatskom standardnom jeziku. Hvala Ani Gakić na sugeriranim korekcijama prethodnih verzija ovog članka.

Ključne riječi: kulturalni Hladni rat; SAD; socijalistička Jugoslavija; Američka čitaonica; soft power; intervju.

Biografske crte

Nadu Apsen upoznala sam u njezinu stanu u Zagrebu 31. svibnja 2014. gdje smo u četverosatnom intervjuu razgovarale o njevoj četrdesetogodišnjoj karijeri u *United States Information Service* (USIS) u Zagrebu, takozvanom Američkom centru. Gđa Apsen rođena je na otoku Zlarinu od majke doktorice i oca matematičara, profesora na Tehničkom fakultetu u Zagrebu. Upitana za godinu rođenja, odgovara: „To je tajna!“ Godine 1953. diplomirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu te se zapošljava kao službenica USIS-a. Završava svoju karijeru 1996. godine. Zaposlena je prvo kao knjižničarka, no Američki informativni sektor unutar Konzulata vrlo brzo prepoznaje njezine kvalitete te je imenuje direktoricom Američke knjižnice. Netom prije eskalacije rata u bivšoj Jugoslaviji Apsen dobiva mjesto političkog savjetnika generalnog konzula Michaela Einika. Između 1991. i 1995. postaje odgovornom za slanje hrvatskih novinskih izvještaja o stanju na ratnim terenima, nazvanima po njoj *nadiagrams*, u State Department i Pentagon.²

Kultura u službi *soft power* politika

Nakon raskida sa Staljinom Jugoslavija je postala prva komunistička država koja se suprotstavila sovjetskoj dominaciji i odstupila od sovjetskog modela. Odcjepljenje od sovjetskog „velikog brata“ za jugoslavenske partijske rukovoditelje donijelo je duboko promišljanje o ideološkom identitetu Partije i pozicioniranju zemlje u međunarodnoj perspektivi. Od pedesetih pa nadalje Titov je režim eksperimentirao s tržišnim mehanizmima i postupno je centralno upravljanje gospodarstvom zamijenio decentralizacijskim. Proširio je osobne slobode, dopustio nove oblike političke participacije, započeo politiku otvorenih granica i aktivno integrirao Jugoslaviju u hladnoratovsku međunarodnu pozornicu.³ Već od ranih pedesetih Jugoslavija prihvaća ono što je njezin ideolog Edvard Kardelj nazvao doktrinom „aktivne mirne suradnje“ sa stranim zemljama, uključujući i one zapadne, prije svega SAD.⁴ U vanjskoj je politici jugoslavenski državni tajnik Koča Popović slijedio

² Privatna zbirka Nade Apsen, Zagreb, pismo državnog tajnika Warrena M. Christopher Nadi Apsen, „Official Recognition and Appreciation of the Department of State“, siječanj 1993.

³ Dennison I. RUSINOW, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, Berkeley: University of California Press, 1978.; i *Yugoslavia: Oblique Insights and Observations*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008. O jugoslavenskim težnjama ka tržišnom gospodarstvu vidi John R. LAMPE, Russell O. PRICKETT i Ljubiša S. ADAMOVIĆ, *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*, Durham: Duke University Press, 1990.

⁴ Edvard KARDELJ, „Nova Jugoslavija u savremenom svijetu“, *Komunist* 1 (siječanj 1951.), 1–32.

put neutralizma, koji je tek nakon 1956., kada sovjetski tenkovi okupiraju Budimpeštu, preusmjerio snažnije prema nesvrstanosti.⁵ Zajedno s indijskim predsjednikom Nehruom i egipatskim vođom Nasserom, Tito je u srpnju 1956. potpisao Brijunsku deklaraciju koja će biti kamen temeljac Pokreta nesvrstanih.

Jugoslavija je postala prioritet vašingtonskih stvaratelja javne diplomacije već početkom pedesetih. Prvo Trumanova pa zatim i Eisenhowerova administracija pristupile su politici „održavanja Tita na površini“ u sklopu strategije „klina“ (*wedge strategy*). Ona se sastojala od podupiranja jugoslavenskog nacionalizma⁶ u svrhu poticanja podjela između Sovjetskog Saveza i ostalih komunističkih zemalja. Praktično, to je Jugoslaviji donijelo prednosti američke pomoći u obliku povoljnih kredita, poljoprivrednih viškova, tehničke i vojne pomoći kao i raznih oblika stručne suradnje.⁷ Ipak, korištenjem jugoslavenskog nacionalizma i neovisnosti kao primjera drugim komunističkim režimima sovjetskog bloka, američke su vlade, tvrdi Lorraine Lees, ugrozile svoje pokušaje da promijene Titov režim.⁸ Međutim, na duge se staze Titova diktatura mijenjala kroz desetljeća, pa je tako nakon Ustava iz 1953. val institucionalne i ekonomske liberalizacije zahvatio neke dijelove jugoslavenskog društva.⁹ Promjene postaju sve vidljivije i u svakodnevnom, društvenom i kulturnom životu već krajem pedesetih, a naročito u šezdesetima. Američki jazz i britanski rock, holivudski filmovi, talijanske Sanremo pop-melodije postaju dijelom popularne kulture.¹⁰ Rastuća privreda i kupovna moć građana pomažu širenju reklama američkog stila života i jugoslavenskog

⁵ Rinna KULLA, *Non-Alignment and Its Origins in Cold War Europe: Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge*, London; New York: I.B.Tauris, 2012.; o prijeporima i reformama koje su bile ključne za liberalizaciju režima, vidi Vladimir UNKOVSKI-KORICA, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*, London: I.B.Tauris, 2016.

⁶ Više o jugoslavenskom komunističkom nacionalizmu u Carsten HOLBRAAD, *Internationalism and Nationalism in European Political Thought*, New York: Palgrave Macmillan, 2003., 143–45.

⁷ O tome više u Tvrtko JAKOVINA, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2002.; i *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Zagreb: Profil, 2003.; LAMPE-PRICKETT-ADAMOVIĆ, *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*; i Dragan BOGETIĆ, „Jugoslavija i svetsko tržište kapitala. Američka finansijska podrška jugoslovenskim razvojnim programima krajem 50-tih godina“, *Tokovi Istorije* 3 (2010.), 89–102.

⁸ Lorraine M. LEES, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 2005. O ograničenjima strategije „klina“ postoji odlična studija Beatrice HEUSER, *Western "Containment" Policies in the Cold War: The Yugoslav Case, 1948-53*, London; New York: Routledge, 1989.

⁹ Trendovi ka liberalizaciji uvijek su praćeni balansiranjem s više ili manje autoritativnim politikama. Tako je liberalniji Ustav iz 1953. praćen zamrzavanjem odnosa s Vatikanom, lošim odnosima s Pelleovom rimskom vladom zbog tršćanske krize te političkim progonom kritičara režima Milovana Đilasa početkom 1954. O jugoslavenskom balansiranju između represije i liberalizacije vidi: Vesna DRAPAC, *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*, London; New York: Palgrave Macmillan, 2010.; i Radina VUČETIĆ, *Monopol Na Istinu*, Beograd: Clio, 2016.

¹⁰ Radina VUČETIĆ, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd: Službeni glasnik, 2012.; Francesca ROLANDI, *Con ventiquattromila baci. L'influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955-1965)*, Bologna: Bononia University Press, 2015.; Aleksandar RAKOVIĆ, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968. Izazov socijalističkom društvu*, Beograd: Arhipelag, 2011.

konzumizma. Takva modernizacija bila je očigledna u primjeni novih kućanskih aparata, zatim u kulinarstvu, urbanoj arhitekturi i, naravno, u jugoslavenskim supermarketima.¹¹

„Amerika“ dolazi u Jugoslaviju putem konvencionalnih, trgovinskih i društvenih kanala kao dio procesa modernizacije i globalizacije. Zapadna moda, glazba i umjetnost ulaze u javnu sferu adaptirajući se lokalnim ukusima i trendovima. Pored onoga što Radina Vučetić naziva „Koka-kola socijalizmom“¹² (kulturno upijanje Zapada koje Partija koristi i u političke svrhe) u Jugoslaviji od ranih pedesetih djeluje i službena američka javna diplomacija, koja otvoreno promiče američki način života, takozvani „američki san“ i pozitivno tumači poteze američke vanjske politike. Na krilima Rooseveltove uspješne informativno-propagandne agencije o ratnom stanju na terenu (*Office of War Information*) nakon Drugog svjetskog rata, američka vlada odlučuje zadržati svoju propagandnu mašineriju i u vremenu mira. U tom kontekstu američka vlada otvara u netom oslobođenom Beogradu Američku čitaonicu, pod službenim nazivom *United States Information Service*. Već 1948. ista čitaonica otvorena je u Novom Sadu kojoj slijedi ona zagrebačka otvorena 1951.¹³

Ovi kulturni centri služili su i kao javne knjižnice i kao istraživački centri. Na otvorenim policama i u tematskim sekcijama raspolagali su najnovijim američkim autorima, dnevnim novinama, časopisima, revijama i specijaliziranim publikacijama. Tu su se održavala predavanja, izložbe, koncerti, kao i nastava engleskoga jezika. Američke su čitaonice posuđivale knjige te naručivale nove, dok su starije zbirke donirale jugoslavenskim znanstvenim institutima. USIS je u Jugoslaviji organizirao i gostovanja mnogih prominentnih američkih umjetnika, od baletnih grupa, klasičnih ansambala, simfonijskih orkestara, blues, jazz i klasičnih izvođača, avangardnih kazališnih grupa te posjete sportaša i istraživača. Putem *Glasa Amerike* (*Voice of America*), tisuće Jugoslavena slušalo je o američkom načinu života, američkoj vanjskoj politici te uživalo u jazzu i rock'n'rollu. Američki paviljoni predstavljali su novi iskorak u afirmaciji američke ekonomske moći, bogatstva, novih tehnologija i ekspertize. Uz navedene kulturne

11 O tome u: Breda LUTHAR i Marusa PUŠNIK (ur.), *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*, Washington, D.C.: New Academia Publishing, LLC, 2010.; Patrick H. PATTERSON, *Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*, Ithaca: Cornell University Press, 2011.; Igor DUDA, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950 - ih i 1960 - ih*, 2. izd., Zagreb: Srednja Europa, 2014.

12 Radina VUČETIĆ, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*.

13 Osim ove tri čitaonice otvorene početkom Hladnog rata, jugoslavenska vlast odobrit će otvaranje novih Američkih centara tek u ranim sedamdesetima: Ljubljana 1970., Skopje 1972. i Sarajevo 1973. godine ((Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA) – fond 1409 – Savjet IVS za odnose s inozemstvom 1967-1973 (dalje: IVS), kut. 44, fasc. 133/2-01, „Sporazum između vlade SFRJ i vlade SAD o osnivanju američkog informativnog centra u Ljubljani“, 6. lipnja 1970; HR – HDA – fond 1409 – IVS, kut. 45, fasc. 09-424/1-1972, „Sporazum između Vlade SFRJ i Vlade SAD o osnivanju informativnog centra SAD u Skopju“, 11. svibnja 1972.; HR – HDA – fond 1409 – IVS, kut. 46, fasc. 226/2-01, „Sporazum između Vlade SFRJ i SAD o osnivanju Informativnog centra SAD u Sarajevu“, 13. rujna 1973.).

programe i u suradnji s *Bureau of Educational and Cultural Exchange* iz State Departmenta, američkim diplomatskim predstavništvima i USIS-om, američka je vlada uspostavila više od pedeset programa kulturne razmjene, primjerice *Leader's Exchange Program* te *Fulbright* i *Ford Foundation Program*. Djelovale su putem privatnih, javno-privatnih i javnih kanala, a imale su jak utjecaj na jugoslavensku kulturnu i političku inteligenciju, studente, partijske rukovoditelje, profesore, te su se odražavale i u njihovim političkim i javnim odlukama.¹⁴

Među svim programima, onaj Američke knjižnice privlačio je najširu publiku. Čitaonice u Zagrebu i Beogradu posjećivali su često predstavnici kulturne, umjetničke i intelektualne avangarde, ili oni koji će to tijekom godina postati. Kao što je USIS Milano bio prekretnica u formaciji Umberta Eca¹⁵, talijanskog vrhunskog intelektualca i filozofa, tako je USIS Zagreb značio mnogo za brojne buduće hrvatske akademike, intelektualce i kulturnjake u širom smislu riječi. Tako su se u Američkoj čitaonici formirali profesor i lingvist Stjepko Težak; pisac i književnik akademik Tomislav Sabljak; slikari Josip Vaništa i Mirko Rački; kompozitor Bruno Bjelinski; filmski redatelj Krsto Papić i Obrad Gluščević, čija je supruga Maja radila u knjižnici; snimatelj Goran Trbuljak; glazbeni kritičari Dražen Vrdoljak i Mladen Raukar; pisci Branislav Glumac i Luko Paljetak, čija je supruga telefonski naručivala knjige za njega jer je živio u Dubrovniku; pravnik Vladimir Ibler; slikarica i kiparica Milena Lah; povjesničarka umjetnosti i akademska profesorica Vera Horvat-Pintarić; baletni umjetnici – bračni par Ana Roje i Oskar Harmoš; jazz glazbenici Boško Petrović i Dubravko Majnarić; pop-pjevačica Đurđica Barlović, prva pjevačica grupe *Novi fosili*; gluhojnim pantomimičar Zlatko Omerbegović; pisac Igor Mandić; akademik i intelektualac Predrag Matvejević; profesori Odsjeka za anglistiku, među njima Željko Bujas, autor velikog englesko-hrvatskog i hrvatsko-engleskog rječnika; ugledni liječnici, kao i poneki svećenik.¹⁶

Prema definiciji State Departmenta, javna diplomacija „podrazumijeva programe koji su pod pokroviteljstvom vlade namijenjeni informiranju ili utjecanju na javno mnijenje u drugim zemljama“, kao što su „publikacije, filmovi, kulturne razmjene, radio i televizija.“¹⁷ Sve do danas, „javna diplomacija utječe na javne stavove o formiranju i provedbi vanjske politike“ i „obuhvaća dimenzije međunarodnih odnosa izvan tradicionalne diplomacije“. A to su:

vladino njegovanje javnog mišljenja u drugim zemljama; interakcija privatnih skupina i interesa u jednoj zemlji s drugom; izvješćivanje o vanjskim poslovima i njihov utjecaj na politiku; komunikacija među

14 Carla KONTA, „Waging Public Diplomacy: The United States and the Yugoslav Experiment (1950-1972)“, doktorska dizertacija, Sveučilište u Trstu, 2016.

15 Richard ARNDT, *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*, Washington, DC: Potomac Books, 2007., 156.

16 Intervju sa Zdenkom Nikolić, knjižničarkom u USIS Zagreb, 3.-27. srpnja 2014., Zagreb.

17 „Public Diplomacy“, *Dictionary of International Relations Terms*, Department of State Library, 1987.

diplomatima i inozemnim dopisnicima [...] te proces interkulturalnih komunikacija.¹⁸

Od početaka, javni diplomati oslanjali su se na moć kulture što teoretičar Joseph Nye naziva *soft power* ili meka sila. Tako je *soft power* definiran kao „sposobnost zemlje da dobije rezultate koje želi u svjetskoj politici i da oblikuje preferencije drugih kroz privlačnost svojih vrijednosti, prosperiteta i otvorenosti.“¹⁹ Prema Nyeu, *soft power* jedne zemlje počiva na tri resursa: njezinoj kulturi (tamo gdje je atraktivna drugima), njezinim političkim vrijednostima (kada ih živi u zemlji i inozemstvu) i vanjskoj politici (kada je drugi vide kao legitimni i moralni autoritet).²⁰

Već od ranih pedesetih, u programima State Departmenta napori SAD-a u Jugoslaviji trebali su biti usmjereni prema „službenim krugovima kako bi se povećala (jugoslavenska) orijentacija prema vanjskopoličkim ciljevima Sjedinjenih Država.“²¹ Po Edwardu Barrettu, pomoćnom državnim tajniku, Jugoslavija je zajedno s Japanom, Njemačkom i Španjolskom bila od posebnog interesa za američku vanjsku politiku. Kulturna misija USIS-a u Beogradu i Zagrebu trebala je razviti svijest o dodirnim točkama s Jugoslavijom, prednostima sudjelovanja u „obrani slobodnog svijeta“ i ekonomskim prednostima američkog modela.²² Prema američkom dugoročnom planu,

18 Nicholas J. CULL, „Public Diplomacy before Gullion. The Evolution of a Phrase“, u *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, ur. Nancy SNOW i Philip M. TAYLOR, New York; London: Routledge Taylor&Francis, 2009., 19. Kao što primjećuje Cull, javna diplomacija je „pokušaj međunarodnog aktera da provede svoju vanjsku politiku angažiranjem sa stranom javnošću na pet glavnih načina: slušanjem, zagovaranjem, kulturnom diplomacijom, kulturnim razmjenama i međunarodnim emitiranjem“. (Nicholas J. CULL, *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*, Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2009., xv). Bez obzira radi li se o vladi, međunarodnoj agenciji, nevladinoj organizaciji ili čak pojedincu, temeljna je ideja unaprijediti vanjsku politiku angažiranjem s inozemnom publikom. Naime, takav angažman razlikuje javnu diplomaciju od propagande: javna diplomacija sluša (ili bi trebala slušati) ono što ljudi imaju za reći, dok propagandisti slušaju ciljne skupine samo da učinkovitije pošalju svoju poruku. Propaganda ima kratkoročan domet i traži neposredan utjecaj, dok je javna diplomacija otvorena za kulturnu razmjenu s inozemnom publikom i traga za dugoročnim ciljevima. Na neki način „javna diplomacija pruža mehanizam kojim međunarodni akteri komuniciraju svoju kulturu i vrijednosti međunarodnoj publici“ (Francisco J. R. JIMENEZ, Lorenzo D. GOMEZ ESCALONILLA i Nicholas J. CULL (ur.), *US Public Diplomacy and Democratization in Spain: Selling Democracy?*, New York, NY: Palgrave Macmillan, 2015., 2–4).

19 Joseph S. Jr. NYE, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*, 2. izd., New York: Public Affairs, 2009., 21–22. *Soft power* resursi nikada nisu monolitni, jednosmjerni i nekritički primljeni. Američki javni diplomati u Jugoslaviji znali su to, a u procesu interkulturalne komunikacije koristili su i službene, državno usmjerene kanale, njihovu privlačnost i utjecaj, dok su američke privatne aktere slali da govore o vladinim ciljevima.

20 Joseph S. Jr. NYE, *The Future of Power*, New York: Public Affairs, 2011., 123. Takvu teorizaciju su kritizirali mnogi autori. Dok Neil Ferguson odbacuje kulturu kao odviše „mekanu“ da bismo je definirali kao silu („Think Again Power“, *Foreign Policy*, veljača 2003.), Janice B. Mattern tvrdi da se atrakcija, kao sociolingvistički iskonstruirana „reprezentativna sila“, nastavlja na *hard power* i u tom smislu ona nije nikakva „mekana“ sila („Why ‘Soft Power’ Isn’t So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics“, *Millennium: Journal of International Studies* 33, 3 (2005.), 583–612., <https://doi.org/10.1177/03058298050330031601>). Kao odgovor kritikama, Nye je predstavio koncept *smart power* (pametne sile) kao kombinaciju *soft* i *hard power* u svojoj knjizi *The Future of Power*.

21 Sjedinjene Američke Države (dalje: SAD) – National Archives at College Park (dalje: NACP) – Record Group 59 (dalje RG) – Central Decimal Files (dalje: CDF) 1950-1954, kut. 2244, fasc. 511.00/4-1052, „Foreign Service Circular 32“, 10. travnja 1952.

22 SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2243, fasc. 511.00/11-1551, „Edward W. Barrett to unspecified addresses“, 15. studeni 1951.

Jugoslavija je

trebala postati demokratska i nezavisna članica svjetske zajednice, koja bi surađivala i doprinosila u Ujedinjenim narodima. „[N]aš [američki] neposredni taktički cilj [...] je da titoizam nastavi postojati kao erozivna i dezintegrirajuća sila unutar sovjetskog polja, da izvučemo maksimalnu političku i propagandnu prednost od ove svađe unutar komunističke obitelji. Tako bismo trebali nastojati potaknuti Titovu neovisnost od SSSR-a, ojačati njegov otpor prema sovjetskim pritiscima i dati primjer onim nezadovoljnim elementima u [zemljama Informbiroa] o onome što bi i oni mogli uživati ukoliko krenu Titovim putem.“²³

Nakon žustre debate u State Departmentu o tome koliko bi aktivnosti američke javne diplomacije sadržavale antikomunističku orijentaciju, Washington se odlučuje za neutralnost jer „bez obzira na našu opću nenaklonost prema [jugoslavenskoj] totalitarnoj praksi“ komunistički režim nije imao ozbiljne političke alternative (osim malih grupa disidenata među poljoprivrednicima i bivšom aristokracijom) jer je mlada radnička klasa bila većinom konsenzualna prema režimu.²⁴

U smislu kulturne strategije, ciljevi USIS-a bili su „utjecati na razvoj političkih, gospodarskih i društvenih institucija Jugoslavije uz jače demokratske i humanističke linije i sve veću povezanost sa Zapadom“ te „održavati i širiti kanale komunikacije s jugoslavenskim narodom koristeći iste kako bi im se pomoglo razumjeti politike Sjedinjenih Država.“²⁵ Prema američkom planu iz 1963. godine, jugoslavenske čelnike i tvorce javnog mnijenja trebalo je potaknuti da promoviraju objektivne informacije o Sjedinjenim Državama, dok su vladajuća garnitura i vodeći intelektualci postali prioritetne ciljne skupine na koje se trebalo utjecati radi konačnog prilagođavanja Titovog režima zapadnim vrijednostima i standardima.²⁶

Odabir knjižnica i čitaonica kao instrumenata uvjeravanja od strane američkih javnih diplomata nije bio slučajan. Već su tijekom osamnaestog stoljeća rastuće srednje klase nastojale utjecati na javnu sferu stvaranjem vlastitih institucija i kulturnih miljea putem novina, časopisa i knjiga. Oduvijek su knjižnice i čitaonice označavale javni prostori u kojem se širio politički utjecaj i aktivizam, tvrdi Habermas.²⁷ Tako knjižnice funkcioniraju i kao mjesta na kojima se artikulira političko i socijalno neslaganje.²⁸ U

23 SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2472, fasc. 511.68/7-350, „USIE Country Paper – Yugoslavia enclosed in circular 2 from Belgrade to the Department of State“, 3. srpnja 1950.

24 SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2472, fasc. 511.68/4-952, „IIA Plan for Yugoslavia 1951-1952, January 15, 1952 enclosed in Despatch 946 from Belgrade to the Department of State“, 9. travnja 1952.

25 SAD – NACP – RG 306 – USIA Subject Files 1953-1967, kut. 45, „Country Plan for Yugoslavia 1963“, 30. siječnja 1963., 1. 26 „Country Plan for Yugoslavia 1963“, 5.

27 Wayne A. WIEGAND, „Community Places and Reading Spaces“, u: *Libraries and the Reading Public in Twentieth-Century America*, ur. Christine PAWLEY i Louise S. ROBBINS, Madison: University of Wisconsin Press, 2013., 27.

28 Sociolog Jeffrey Alexander povezuje prostor i društvene aspekte čitanja tvrdeći da „institucije komunikacije“ u civilnom društvu reguliraju javni diskurs tako što čine dostupnim informacije koje utječu na politička pitanja (*The Civil Sphere*, New York: Oxford University Press, 2006., 53–92.).

jugoslavenskom hladnoratovskom slučaju američki centri imali su trostruki ulogu: djelovali su kao prostor alternativne kulture i izvor inače nedostupnog znanja, kao socijalizirajući katalizator, ali i kao mjesto kompromitirajućeg političkog efekta.

Svjedok vremena: Nada Apsen i odjeci i utjecaji američke javne diplomacije

Kako je počela Vaša priča u Američkoj čitaonici u Ulici Braće Kavurića?

Morate znati da se 1952. u godinama teškog komunizma, prva biblioteka, u kojoj ja nisam radila jer sam tada još bila studentica, nalazila unutar američkog konzulata. Radilo se o jednoj maloj sobi u Kumičićevoj ulici. U to vrijeme postojala je Američka knjižnica u Budimpešti i Bukureštu, no one su zatvorene nakon (ustanovljenja, nap. a.) Istočnog bloka.²⁹ Zatim se pokrenulo pitanje kuda s tim fondom. Na Zrinjercu, na uglu Hebrangove i Braće Kavurića, postojala je knjižara Vasić, vis-a-vis je i danas ondje Moderna galerija, a poprečno je Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Dakle, bila je to krasna pozicija. U lipnju 1952. diplomirala sam kod profesora Josipa Torbarine koji je bio poznati intelektualac, prevodio je mnoge stvari s engleskog na hrvatski te je bio pročelnik anglistike. Inače, ja sam studirala engleski, francuski i njemački.

U to je vrijeme iz Washingtona stigla u Zagreb gospođa Corinne Spencer iz State Departmenta s nalogom da uredi Američku biblioteku. Tada nisu svi diplomati znali hrvatski jezik. Uostalom, nitko nije želio ići u komunističku Jugoslaviju. Ispostojala se zgrada na Zrinjercu koju je poklonio Grad Zagreb. Bio je to krasan prostor za biblioteku i za izloge koji su kasnije imali veliku ulogu u promociji američkog načina života. Stalno smo održavali tematske izložbe. Iza tog stakla nalazila se velika dvorana s knjigama. Dolje je u prizemlju stajala starija gospođa, zvali smo je „fraulika“, koja je dijelila *Bilten*. Odmah nalijevo držala se beletristika pa povijesne knjige i onda američki časopisi. Od glavnog ulaza po malim stepenicama penjalo se na polukat. Tu je bila prostorija s nastavcima knjiga, i najvažnije, priručnici iz *Reference Library*. Preko hodnika se nalazila tehnička biblioteka, takozvana *Technical Library* koja je imala najveću važnost. U to vrijeme niste mogli kupiti niti posjedovati stručne knjige ili časopise. Gospođa Spencer htjela je nekoga tko je završio fakultet. Dvije kolegice, koje su tada radile u Kumičićevoj, nisu imale diplomu. Jedna od njih, Fea Kekić imala je maturu, druga pak malu maturu. Gđa Spencer obratila se profesoru Torbarini i on me je preporučio. Tako sam od 1953. ušla u službu koju neću napustiti više od četiri desetljeća. Čim su me zaposlili, krenuli smo sortirati knjige pristigle iz Budimpešte i Bukurešta.

²⁹ Nakon ustanovljenja komunističke vlasti u Rumunjskoj i Mađarskoj krajem 40-tih, zatvaraju se Američke čitaonice u glavnim gradovima tih zemalja te sav materijal dolazi u USIS Zagreb.

Američki se konzulat sastojao od odjela USIA koji je u nadležnosti imao *Library* i na gornjem katu kulturu, a odjel se zvao *Cultural Office*. Corinne Spencer bila je *Cultural Affairs Officer* odjela kojem je pripadala i knjižnica. Uz biblioteku radio je i *Film Section* koji je prikazivao dokumentarne filmove. Unutar podruma tiskali smo *Bilten*, dok se *Pregled* tiskao u Beogradu.³⁰ Zbog toga su i prigovarali što je pisan na ekavici, ali tu se ništa nije moglo napraviti. Međutim, ljudi su se trgali i za *Bilten* i za *Pregled*. *Bilten* – to je bilo nešto! To su bile vijesti koje komunistička država nije puštala (u javnost, nap. a.) Beograd i Zagreb su imali svaki svoju štampariju i svoju verziju novina. Naravno, s velikim oprezom da ne bi došlo do cenzure. Za podjelu tih novina čekalo se u dugim redovima. U Zagrebu je *Bilten* sastavljao g. Pandaković koji je dobro poznavao hrvatski, pa je prevodio članke iz stranih novina. Jasno, država je davala propisnu tiražu za *Bilten*. Novine su čitali na štapovima, a samo stare brojeve se moglo odnositi kući.³¹ Što je točno prenosio? Uglavnom američke i svjetske vijesti, ono što se nije moglo pročitati u novinama, ali ništa protiv Jugoslavije!

³⁰ Godine 1957. američki kulturni službenici u Beogradu započinju s objavom najpopularnije, najmodernije i najraširenije USIS publikacije u Jugoslaviji, mjesečnog časopisa *Pregled (Horizons)*. Tiskan na srpsko-hrvatskom jeziku, ali u varijanti ekavice, *Pregled* je izlazio od srpnja 1957. do 1994. godine (Aleksandra Pavlović, Univerzitetna Biblioteka Svetozar Marković, Beograd, e-mail autorici, 22. ožujka 2016.). U početku je imao mjesečnu cirkulaciju od 12 000 primjeraka i dijeljen je osobama diljem Jugoslavije koji su u prošlosti pokazivali zanimanje za aktivnosti USIS-a (SAD – NACP – RG 306 – USIA Inspection Staff (dalje: USIA IS) – Inspection Report and Related Records 1954-1962 (dalje: Inspection Report), kut. 10, „Inspection Report USIS Yugoslavia“, 20. studenog 1959., 23). Samo četiri godine kasnije, *Pregled* dostiže broj od 25 000 primjeraka, a 1966. godine 35 000 primjeraka („Country Plan for Yugoslavia 1963“, 6 i SAD – NACP – RG 306 – USIA Office of Research and Analysis (dalje: USIA ORA) – Africa, Eastern Europe and Multi-Areas (dalje: AEEM) – kut. 41, fasc. YO6601, „Memorandum from USIS Belgrade to USIA Washington“, 27. siječnja 1967.). Časopis je izlazio 11 puta godišnje na 66 stranica u boji što je krajem 50-tih bila prava rijetkost. Izbjegavajući bilo kakvu kritiku jugoslavenskog komunističkog društva, *Pregled* je opisivao američki način života, njegov društveni i politički karakter na vrlo atraktivan i dinamičan način. Istraživanje USIA-a provedeno između prosinca 1965. i lipnja 1966. godine pokazuje izvanrednu popularnost *Pregleda* među jugoslavenskom populacijom. Anketni upitnici, napisani na srpskom jeziku, šalju se na adresu 32 000 čitatelja. Od toga, 10 853 omotnica ili 34 posto ukupnog broja vraća se USIS-u (što se smatralo visokim brojem za jedan diktatorski režim), s otprilike 4 500 otvorenih mišljenja o časopisu koji su u 99 posto slučajeva bili povoljni (SAD – NACP – RG 306 – USIA ORA – AEEM, kut. 41, fasc. YO6601, „USIS Belgrade to USIA Washington for IOP/R“, 27. siječnja 1967.).

³¹ Među svakodnevnim USIS publikacijama *Radio News Bulletin* ili *Bilten* zauzimao je prvo mjesto. Tiskan na slovenskom, hrvatskom i srpskom osobno se isporučivao inozemnim službenicima i istaknutim pojedincima, a široj javnosti dijelio se u Američkim čitaonicama. Tiskanje kreće u travnju 1953. s tiražom od 400 primjeraka, dok već u lipnju iste godine doseže brojku od 5 000 distribuiranih primjeraka u Zagrebu (SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2472, fasc. 511.68/7-353, „Report from USIS program enclosed in despatch 4 from American Consulate Zagreb to Department of State“, 3. lipnja 1953.) Dozvoljena tiraža od strane jugoslavenskih vlasti za USIS publikacije bila je niža od one koja se realno tiskala. To je zadavalo posebne glavobolje UDDB-a koja je, već u kolovozu 1953., nakon nekoliko tajnih intervencija, uspjela poništiti 203 preplate (na 1 550) raznih jugoslavenskih institucija na publikacije USIS-a. Ipak UDDB-a ni napori na terenu nisu uvijek završavali uspjehom: tako dok se u Nišu broj primatelja u 1953. smanjio od 200 do 12, a u Svetozarevu od 100 na 10, u Kragujevcu, Čačku i Zrenjaninu broj pretplatnika je rastao redom od 33 do 105, od 20 do 70 i od 40 do 147 (Srbija (dalje: SR) – Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ) – fond 142 – Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (dalje: SSRNJ) - Materijali komisije za međunarodne veze 1950-1959 (dalje: KZMV), kut. 44, fasc. 723/53, „Propaganda zapadnih kapitalističkih zemalja (UDB FNRJ III odeljenje)“, 31. kolovoza 1953.). Godine 1959., kada *Bilten* doseže tiražu od 11 000 primjeraka, USIS primjećuje i napade na čitatelje: primatelji su ponekad bili predmet napada poštanskih službenika i policije. Ponekad su pak lokalni dužnosnici, revniji od svojih nadređenih u Beogradu, vraćali odobreni materijal („Inspection Report USIS Yugoslavia“, 20. studeni 1959., 21).

Prilog 1: Redovi ispred Američke čitaonice u Zagrebu na podjeli dnevnih radionovina *Bilten* (Dopuštenjem National Archives, College Park, Maryland. Izvor: SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2472, fasc. 511.68/7-353, „Enclosure 3 in despatch 4 from the American Consulate Zagreb to the Department of State“, 3. srpnja 1953.)

U čemu se sastojao Vaš posao?

Moja je funkcija bila najvažnija. Ja sam kći poznatog matematičara i imala sam smisla za tehniku. U to vrijeme g. John Crockett, kulturni *attaché* napomenuo mi je: „Dajem vam slobodne ruke, naručite sve što ljudi trebaju.“ Zbog znanstvenih časopisa, koje u prodaji niste nikako mogli kupiti, k nama su dolazili prominentni ljudi. Nedavno me je jedan ekonomist zaustavio na ulici i podsjetio: „Gospođo Apsen, da nije bilo vaše knjižnice, ja nikad ne bih položio svoje ispite.“ To je zbog toga što smo mi posjedovali široku ekonomsku, medicinsku i tehničku zbirku, drugim riječima fenomenalnu kolekciju. *Technical library* je bila dupkom puna i zato su k meni dolazili poznati ljudi. Sjećam se jednog doktora iz Meteorološkog instituta, pa doktora Dursta, poznatog ginekologa i profesora, jednog od najstrožih. On mi je rekao: „Konačno, ova biblioteka je kako spada.“ Dolazili su, naravno, i studenti koji su jedva dočekali takvu knjižnicu gdje je sve bilo badava. Pokraj knjižnice imali smo i *Musical Library* s glazbenim pločama koje su se mogle nositi doma. Naročito tijekom pedesetih bilo je teško naći ploču u slobodnoj prodaji, posebno američki jazz. Filmovi su se iznajmljivali i prikazivali na gornjem katu u dvorani, što je bilo vrlo rijetko. Tu smo održavali i tečajeve engleskog jezika potpuno besplatno te, naravno, koncerte.

Krajem 60-tih, kad se ugasila tehnička biblioteka, započela sam s *outreach* programom koji se sastojao u slanju časopisa na posudbu ili, nekoliko godina kasnije, u kopiranju članaka i eseja i slanju istih našim stručnjacima, kako bi tko tražio. Slali smo u Split, Rijeku, Ljubljanu. Imali smo budžet od USIA-e i koristili smo ga, ali to nije imalo veze s Konzulatom.³² Ja sam kasnije postala direktorica biblioteke jer su Amerikanci, koji su inače držali taj položaj, uvidjeli moje sposobnosti. *Outreach* program bio je izuzetan, njega smo uveli početkom 80-tih, s njime sam se najviše proslavila. Imala sam popis profesora koji su bili zainteresirani za različita znanstvena područja. Kad bi izašao neki njima zanimljiv članak, ja bih ga kopirala i poslala u njihov ured. Možete si zamisliti! Prije par dana pripomenuo mi je profesor Vukadinović: „Zamislite kak zgodno, da ja dobijem na stol časopis!“

Uza sve to, bavila sam se organizacijom donacija knjiga, posebno nakon što se zatvorila moja *Technical Library*. Knjige smo slali fakultetima, pogotovo Tehničkom, ali i Gradskoj knjižnici i, naravno, u JAZU. Kakva skupa izdanja, kao na primjer katalozi američkih umjetnika! Tako sam bila u kontaktu sa svim knjižničarima, bibliotekarima iz Zagreba, Rijeke, Splita i Ljubljane (dok Ljubljana nije dobila svoj Američki centar).

Dakle, Book Donation Program?³³

Da, od kojeg smo svi profitirali. Dobivali smo i mnoge knjige iz SAD-a kao poklon. Sjećam se direktora Strossmayerove galerije koji je jednom prilikom uzviknuo primivši donaciju: „Bože, kakva izdanja, kako sam se okoristio!“ Dakako, i on, i njegova biblioteka. Inače, mjesta za knjige u biblioteci je uvijek bilo premalo. Zato smo s vremena na vrijeme obavljali inventuru, stare knjige bismo poklanjali pa zamjenjivali novima. Nije bilo moguće držati sve u biblioteci,

32 U kolovozu 1953. Eisenhowerova administracija odvaja informativnu djelatnost od State Departmenta te formira zasebnu United States Information Agency (USIA) koja programira i koordinira politike javne diplomacije na terenima diljem svijeta. Tijekom desetljeća, odnosi USIA i State Departmenta postaju komplicirani: s jedne strane agencija žarko želi biti dio predsjednikovog kabineta i u službi kreacije vanjske politike. Suradnja na razini izvršnih politika razlikuje se od direktora do direktora: tako pod vodstvom novinara Edwarda Murrowa agencija tijesno surađuje s kabineto predsjednika Kennedyja u informiranju inozemne publike o Kubanskoj i Berlinskoj krizi. Kennedy, koji posebno cijeni i koristi sve potencijale sredstava masovne komunikacije, uključuje agenciju i u rad State Departmenta. Iskustvo Kennedy-Murrow ostaje pak više iznimka nego pravilo, pa se tako USIA desetljećima bori za svoje „mjesto pod suncem“ kao sukreator američkih vanjskih politika. Ipak, USIA postaje prva globalna agencija koja je u stanju širiti informacije prije nego što je ijedna privatna kompanija bila u stanju to činiti (CULL, *The Cold War and the United States Information Agency*; i *The Decline and Fall of the United States Information Agency: American Public Diplomacy, 1989-2001*, New York: Palgrave Macmillan, 2012.).

33 Donacije starih kolekcija jugoslavenskim sveučilištima, JAZU, školama, odsjecima za anglistiku, galerijama, itd., bila je ustaljena praksa Američke čitaonice s namjerom da se što široj publici predstave američke publikacije. Tako je 1968. godine, zahvaljujući programu donacija, tadašnja Naučna biblioteka u Dubrovniku posjedovala *Life*, *Time*, *International Herald Tribune*, *National Geographic*, *Atlantic*, *Reader's Digest*, *Read's Marina Equipment News*, i *Pregled* (HR – HDA – fond 1415 – Republički sekretarijat za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu 1965-1979 (dalje: RSPKFK), kut. 3, fasc. 171/1-1968, „Naučna biblioteka u Dubrovniku“, 25. listopada 1968. i fasc. 1/2-1968, 31. listopada 1968.) Sa svoje strane, UDBA je prezirala program donacije knjiga jer su ih smatrali sredstvom ostvarivanja osobnih kontakata prema jugoslavenskom stanovništvu (SR – AJ – fond 142 – SSRNJ – KZMV, kut. 44, fasc. 724/1953, „Propaganda kapitalističkih zemalja u Jugoslaviji“, 1953.).

ipak smo mi počeli s desecima tisuća knjiga. Inventuru? To smo običavali raditi u kolovozu mjesecu kad je biblioteka bila službeno zatvorena za javnost.³⁴

Kako je izgledao radni dan u Američkoj čitaonici?

Posao smo počinjali u 8 ujutro, otvarali smo u 8.30 i radili do 19.30. Imali smo pauzu za ručak. Nakon nekog vremena raspored se promijenio pa smo radili do 17.00 sati. Subotom smo imali dežurstva. Što reći, raditi za Amerikance značilo je raditi cijeli božji dan!

Prilog 2: Unutrašnjost čitaonice polovicom 1953. godine – Odjel periodike (Dopuštenjem National Archives, College Park, Maryland. Izvor: SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2472, fasc. 511.68/7-353, „Enclosure 3 in despatch 4 from the American Consulate Zagreb to the Department of State“, 3. srpnja 1953.)

34 Kroz knjige, izložbe i mjesečne teme, USIS u Jugoslaviji promovirao je američke vrijednosti demokracije, kapitalizma i slobode, često ispreplućujući jedne s drugima. Tako je dokument *USIA Recommendations for Scopes and Types of Programming in EUR Area Beginning FY 1957 or Earlier* uključivao, među temama, „američki gospodarski sustav“, „Amerika kao akter u svjetskoj obitelji naroda“, „Amerika kao velika nada i prosperitet za cijelo čovječanstvo“, „Amerika kao ljudska institucija koja se temelji na slobodi i dostojanstvu svakog pojedinca“, i „snalažljivost Amerike u smislu tehnologije, poslovnih praksi, i gledanja naprijed“ (SAD – NACP – RG 306 – USIA Subject Files 1953-1967 (dalje: USIA SF), kut. 16, „Robert C. Hickok, IOP/E, to IOP and IOA Officers“, 15. kolovoza 1955.). Nadalje, USIS-ova retorika i programski sadržaji oslanjali su se na različite, transverzalne inicijative. Diljem svijeta programi poput Trumanove „Full and Fair Picture“ (1946), Eisenhowerove „Campaign of Truth“ (1950) i „People’s Capitalism“ (1955) te Johnsonove „Great Society“ (1965) bili su često predstavljene na posebnim izložbenim događajima (SAD – NACP – RG 306 - USIA Office of Research and Evaluation (dalje: USIA ORE) – Estimates and Evaluations 1966-1978, kut. 1, fasc. E-4-67, „Study of USIS Libraries“, kolovoz 1967., 1). Ipak, „američka ideološka ofenziva nije bila prividna, postavljena prema modelu *one-size-fits-all*, već sofisticiran pokušaj korištenja najnaprednijih komunikacijskih metodologija tog doba“. Sjedinjene Države izgradile su svoj nacionalni identitet kao zaštitni sustav nacionalne sigurnosti i pažljivo izgradili diskurs o napretku, slobodi i sreći te spojili materijalno i nematerijalno u priču koja je opravdavala američku prevlast u međunarodnim poslovima (Laura A. BELMONTE, *Selling the American Way: U.S. Propaganda and the Cold War*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010., 28–29.).

Prilog 3: Primjer radnog dana u čitaonici polovicom 1953. godine (Dopuštenjem National Archives, College Park, Maryland. Izvor: SAD – NACP – RG 59 – CDF 1950-1954, kut. 2472, fasc. 511.68/7-353, „Enclosure 3 in despatch 4 from the American Consulate Zagreb to the Department of State“, 3. srpnja 1953.)

Kakav je bio društveni status onih koji su radili u Američkoj knjižnici? Kako su Vas vlasti odmjeravale?

Imali smo prosječno veće plaće od ostalih Jugoslavena, ali u dinarima! Mnogi su nam dobacivali „lako kad primaš dolare!“ ali ne, mi smo primali dinare! U jednu ruku bile smo povlaštene jer je nas zaposlenice u *Library* gospođa Spencer i oblačila jer nismo bile „skockane.“ Ja se nisam posebno družila sa šefovima, više u neformalnim okolnostima, ali su me jako voljeli. S nekima od njih se i danas dopisujem. Kao namještenici Američke čitaonice nismo imali nikakav poseban status. Rekla bih da je to bilo čak i loše za nas, nije to bila lijepa legitimacija u prošlom režimu. Odnosi s republičkim vlastima i sekretarijatima bili su dobri. Kad je novac u pitanju, a programe razmjene financirali su Amerikanci, uvijek su svi bili ljubazni! Drugo je bio odnos tajne policije koja nas nije gledala blagonaklono jer smo bili suviše popularni! To se njima nije sviđalo jer je Amerika ipak širila demokraciju, a

ne njihov jednopartijski sistem.³⁵

Je li bilo kakvih incidenata s komunističkim vlastima tijekom Vašeg rada?

Katastrofa dolazi vrlo brzo, krajem 1953., točnije, početkom listopada. Počinju prosvjedi pod sloganom „Trst je naš.“³⁶ Partija organizira okupljanja radnika koji nasrću na čitaonicu i konzulat bacajući na nas baklje. Mnoštvo je knjiga tada stradalo. Među demonstrantima bilo je i onih koji su inače k nama dolazili. Neki su se tada opravdavali „morali smo demonstrirati, inače ode nam radno mjesto“. Imali su i impresivan slogan, još i danas ga se sjećam, „Dolje papa, dolje Rim i Pella skupa s njim“. Jednom su prilikom demonstranti zapalili cijeli donji kat, ali nisu mogli provaliti kroz vrata, tako da je moja *Technical library* ostala netaknuta. To je bio prvi put, a drugi put je bilo zbog Vijetnama. Sve skupa smo dva puta bili pod paljbom. I drugi put je bio isti scenarij: mnoge izgorjele knjige koje smo pobacali. Sve su porazbijali.³⁷

Odnos s vlastima bio je nekako nategnut. Tu sam ja puno stradala jer kad su primijetili da govorim šest jezika kontaktirali su me funkcioneri iz UDBA-e. Jedan mi je dobio: „Što vi radite ovdje uz tu malu plaću, mi vam nudimo školovanje u Švicarskoj za simultanog prevodioca.“ Ali ja sam znala da bih tada morala ići u njihove ambasade i biti član Komunističke partije. A nikada nisam htjela postati članom, ni u snu! To me koštalo mnogo stvari. No, to je bio tek prvi nalet. Nakon dvije godine kad su uvidjeli u što se pretvara knjižnica te kako je ljudi masovno posjećuju, pojavio se neki Vukadinović, ne profesor Vukadinović iz političkih nauka koji je dolazio u knjižnicu, koji me je

35 Odnos jugoslavenskih vlasti prema američkoj i drugim inozemnim čitaonicama nikad nije bio jednostavan. S jedne strane, ideološke komisije Centralnog komiteta i Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), one Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) ili Saveza sindikata Jugoslavije (SSJ), pa i one republičkih i općinskih kotara, zajedno s UDBA-om, nisu nikada krile svoju averziju i netrpeljivost prema aktivnostima USIS-a, British Councila ili Doma sovjetske kulture. Među njima, američka je aktivnost smatrana najrasprostranjenom i s najvećim utjecajem na mlade generacije. Pod pritiskom predstavnika strože politike, Jugoslavija je 1960. donijela Zakon o štampi koji je uveo rigorozniju kontrolu nad uvozom knjiga i tiskovina kao i nad prikazivanjem filmova i organizacijom predavanja (SR – AJ – fond 130 – Savezno izvršno veće (dalje: SIV) – Javno informisanje (1955-1960) (dalje: JI), kut. 565, „Obrazloženje novog zakona o štampi u Veljko Zeković, sekretar SIV-a, predsjedniku SIV-a“, 3. listopada 1960.). Predstavnici liberalnije struje kao Koča Popović, Leo Mates, Marko Nikezić pa i Milan Bartoš iz Ambasade u Washingtonu shvaćali su jugoslavensku otvorenost prema vanjskom svijetu kao posljedicu politike nesvrstanih koja je bila, shodno tome, neophodna. Zato su na vanjske kulturne utjecaje gledali manje strogo. Tako je 1966., predsjedavajući Ideološkom komisijom SSRNJ-a, Mates govorio: „Naša je zemlja postupno liberalizirala forme kontakata s inozemstvom i sve više ostvaruje načelo Ustava prema kome je Jugoslavija otvoreno društvo“ čak i za inozemne utjecaje (SR – AJ – fond 142 – SSRNJ – Komisija za politički i idejno-vaspitni rad, kut. 256, „Informacija sa savetovanja o političkom radu i stanju informiranosti po pitanjima međunarodne situacije i naše spoljne politike“, 21. svibnja 1966., 3).

36 Radi se o demonstracijama povodom američke i britanske objave o podršci pripajanja Trsta Italiji odlukom iz listopada 1953. Talijansko-jugoslavenske tenzije rješavaju se Londonskim memorandumom iz 1954. kojim Zona A STT pripada Italiji, a Zona B Jugoslaviji (Glenda SLUGA, *The Problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border: Difference, Identity, and Sovereignty in Twentieth-Century Europe*, New York, NY: SUNY Press, 2001.).

37 O jugoslavenskoj politici prema ratu u Vijetnamu vidi Radina VUČETIĆ, „Yugoslavia, Vietnam War and AntiWar Activism“, *Tokovi Istorije* 2 (2013.), 165–82.; James MARK ET AL., „We Are with You, Vietnam“: Transnational Solidarities in Socialist Hungary, Poland and Yugoslavia“, *Journal of Contemporary History* 50, 3 (2015.), 439–64., <https://doi.org/10.1177/0022009414558728>.

ucjenjivao na razne načine kako bih mu dala popis članova knjižnice. On je bio iz UDBA-e To je rezultiralo time da se nama u stan uselilo dvanaestero ljudi!³⁸ Obećao mi je da će ih u roku od 24 sata deložirati ako mu prosljedim popis. Poslije mi se smijao jer, priznao je, netko mu je već bio dao popis. Znali smo da nam iz UDBA-e dolaze nekakve kontrole u civilu! Republičke vlasti su mi često dolazile u stan, stalno su me gnjavile jer sam bila zaposlenica u *Library*, pa sam ih jednom zgodom zapitala: „Što vi ne napravite *Library* s otvorenim policama?“ I ovaj iz UDBA-e je prihvatio ideju odmah, pa su nakon toga otvorili Gradsku knjižnicu s otvorenim policama kao kod nas.

U vrijeme kad sam bila šefica, bila sam dobra s pokojnim slikarom Vojvodićem za kojeg sam prevodila kataloge, kad je izlagao u Njemačkoj, SAD-u i drugim zemljama. Njegova je žena imala pristup prvom centralnom računalu za cijeli Zagreb. Ona mi je rekla da je bilo zaposlenika u Američkoj čitaonici koji su radili i za UDBA-u. Naravno, sve je to bilo rekla-kazala, ali ispričat ću vam uz to jedan kuriozitet. Bilo je to malo prije nego je rat buknuo. Išla sam pješice kroz Zrinjevac kad me je zaustavio glas: „Gospođo Apsen!“ Bio je to g. Vukadinović. „Znate zašto sam Vas zaustavio?“ pitao me. „Jer smo Vas poštivali. Vi ste više od 20 godina trapili sa sustanarima, ali ničim Vas nismo mogli kupiti.“ Nato sam ja rekla: „Da, ali većinu ste imali!“ „Da, imali smo,“ odgovorio je on. Ja to nisam rekla Amerikancima jer nisam bila dojavljivač ni za jednu stranu, ali mislim da su oni to znali ili barem pretpostavljali.

Godine 1956. otputovala sam na tromjesečnu edukaciju u SAD na takozvani *Orientation program* da upoznam američke fakultete i tvornice. Posjetila sam i Fordovu tvornicu. Školovala sam se za knjižničarku u *Library of Congress*. Tamo sam prvo odrađivala korespondenciju s *Utah Librarian University*, a onda su me premjestili na *Catholic University* u njihovu *Reference Library*. Profitirala sam i u *Mayo Clinic* (Rochester, Minnesota). Tamošnjim sam doktorima pričala kako oskudijevaju (ljudi u Jugoslaviji, nap. a.), pa su doktori svoje časopise meni slali kao poklon. Doživjela sam nevjerojatne stvari i naučila da je Amerika spremna odmah priteći u pomoć. U Texasu sam upoznala prijateljicu gospođe Spencer koja nam je u Jugoslaviju slala odjeću. Kad me je vidjela u onako trošnoj odjeći, rekla je: „Sad Vas idem oblačiti! Pa vidite kako ste zgodni!“, (*smijeh*) Kad sam došla u Washington, „ofiral“ me jedan ljepotan koji je bio tamo poslan iz Haaga. (*smijeh*) Priznajem, puno sam tamo naučila jer, znate, Amerikanci vole vesele i otvorene ljude, a ja sam uvijek bila vesela.

S kime je Američka knjižnica surađivala, a tko nije uopće kročio u nju?

Službeni kontakti s republičkim sekretarijatima išli su preko Amerikanaca. Sekretari i funkcioneri nisu dolazili. Bilo je tu puno profesora, doktora, meteorologa, ljudi s Tehničkog i Kemijskog fakulteta. Doktor Bauer,

38 Komunističke su vlasti, što zbog pomanjkanja stambenog prostora, što kao oblik političke prijetnje, useljavali ruralnu ili došljačku populaciju u veće stanove srednje, dobrostojeće buržoazijske klase.

koji je spasio spomenik bana Jelačića, dolazio je u knjižnicu, pa Radovan Ivančević, poznati hrvatski povjesničar umjetnosti i mnogi drugi.

Ali partijski funkcioneri nikako. Suradnje s HNK, galerijama i Filmotekom 16 vodio je kulturni *attaché*, dok se sve vezano za *Fulbright* odradivalo na katu. Profesor Bujas, koji je držao amerikanistiku, često je surađivao sa mnom, ali i mnogi ljudi iz Leksikografskog zavoda.

U biblioteci su svi namještenici bili Jugoslaveni, osim šefa, naravno. Prije mene u biblioteci su radile Fea Kekić i Aleksandra Dekanović, obje su počele dok je čitaonica još bila u Kumičićevoj. Fea Kekić bila je glavna u početku i na Zrinjevcu. Poslije je otišla u Ameriku i njezino mjesto zauzela je gospođa Dekanović. Onda su šefovi htjeli, čak su me zvali „gore“, da ja preuzmem njezino mjesto, a nju degradiram. Ja nisam pristala, iako se nije radilo samo o poziciju, bio je i novac u pitanju! Ja sam pak odskočila od svih nakon što sam pozvana u Konzulat kao *Cultural Political Adviser*, to je bila moja zadnja uloga.

Kao dio američke hladnoratovske strategije State Department financirao je takozvani „Cultural Presentation Program“ koji je uključivao slanje klasičnih i jazz majstora i zborova na turneje po Europi, Bliskom Istoku, Aziji i Africi da bi pridobio nove pristalice američke vanjske politike i promovirao pozitivnu sliku američkog društva i kulture. Kako se taj program implementirao preko USIS-a u Zagrebu?

State Department je preko g. Crocketta financirao vrhunske koncerte koje jugoslavenske vlasti ne bi nikada bile u stanju platiti. John Crockett je zaista bio čovjek velikih vidika. Izvrsno je govorio hrvatski. Kao *Cultural Affairs Officer* radio je u USIS-u u Zagrebu od 1955. do 1959. Ostali smo u kontaktu, a ja sam ga i posjetila u njegovoj kući u SAD-u. Porijeklom je bio iz stare američke obitelji koja je, tako je tvrdio, Mayflowerom stigla na američko tlo. Tijekom obnašanja dužnosti često smo išli na izlete po Hrvatskoj. Osim što je organizirao vrhunske koncerte, nosi najveću zaslugu za tehničku biblioteku.

Da se vratim na vaše pitanje. *Cultural Presentation Program* funkcionirao je zajedno s *Glasom Amerike*, koji se nije slušao samo zbog vijesti, već i zbog popularnih emisija kao što je *Music USA*, zatim zbog Willisa Conovera, američkog jazz, raznih kulturnih emisija. *Glas Amerike* slušao je svatko tko je imao radio, ali mi ga u čitaonici nismo slušali.

Od koncerata smo iskusili svjetske performanse: baletna skupina *Nikolais Gedda*, svjetski pijanist Andre Watts, pa onda plesna skupina *Alvin Ailey* koja je izvela nešto predivno i *New York City Ballet* u Splitu. Dolazi pijanist Byron Janis, a kasnije i Leonard Bernstein, čuvani kompozitor i dirigent, koji postavlja *West Side Story* 1983. u Lisinskom. Zubin Mehta dolazi s *Los Angeles Symphony Orchestra*, dok Crockett direktno poziva

Eleanor Steber, primadonu *Metropolitana*. U dvorani knjižnice na gornjem katu pjevala je Steber, a tu je bio i prijem s *Dizzy Gillespie Band*, dok je njihov koncert bio vani. Inače, prijem svih koji su dolazili nastupati održavao se na Tuškancu u vili konzula, danas američkog ambasadora. Konzul je tu i tamo silazio u čitaonicu, ali ne prečesto jer to nije bilo politički poželjno.

Sjećam se, vrlo rano, 1954. godine išla sam na predstavu *Porgy and Bess*. Cijeli ansambl gostovao je u Zagrebu nakon Beograda, a ja sam ih dočekala na kolodvoru. To je bila senzacija! Zamislite kako su nas gledali, ansambl afroamerikanaca! Ugostili smo i džeziste svjetskog glasa, Louisa Armstronga, Ellu Fitzgerald i mnoge druge.³⁹ Gostovanje Oscara Petersona u Glazbenom zavodu ostalo mi je u posebnom sjećanju. Na pola koncerta nestalo je struje, a on je smireno i staloženo samo doviknuo „donesite mi svijeće!“ i nastavio svirati.

Biblioteka i *Cultural Presentation Program* bili su povezani. Osim što smo ugošćavali umjetnike, imali smo na raspolaganju glazbene časopise, pa je kod nas dolazio i jazz skladatelj, dirigent i bubnjar Silvestar Silvije Glojnarić, dok su umjetnici iz HNK dolazili po *Opera News* časopis, a među njima je najčešći bio Boško Petrović, osnivač Zagrebačkog Jazz kvarteta. Često nas je pozivao na svoje koncerte.

U sklopu CPP-a dolazili su nam i stručnjaci iz Amerike održavati razna tematska predavanja. Bio je tu i John Kenneth Galbraith, jedan od najpoznatijih američkih ekonomista, čije smo skoro sve knjige posjedovali u knjižnici. Njegovo sam gostovanje na Akademiji (JAZU, nap. a.) osobno organizirala.

Kada je krenula „svemirska moda“ aranžirala sam s Tehničkim muzejem dolazak američkih astronauta. Nikada neću zaboraviti susret s Michaelom Collinsom, astronautom koji je s Neilom Armstrongom bio dio Apollo 11

³⁹ Američki *Cultural Presentation Program* (CPP) u Jugoslaviji djelovao je kroz angažman američkih umjetnika s predstavnicima Bureau of Educational and Cultural Affairs iz State Departmenta koji su organizirali i financirali gostovanja, kroz organizaciju na terenu preko diplomatskih predstavništava, dok su se gostovanja dogovarala u suradnji s jugoslavenskim managerima, glazbenim producentima, novinarima, komentatorima i drugim kulturnim licima. Program je pretežito djelovao u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Dubrovniku i Skoplju. Srednjoročne i dugoročne političke namjere programa obuhvaćale su čitav raspon psiholoških učinaka, uglavnom usmjerene na jačanje ideje slobode kroz klasični elitistički i nekonvencionalni umjetnički izraz. Takav kulturni angažman bio je namijenjen potvrđivanju vodstva SAD-a u klasičnoj glazbi i avangardnom umjetničkom eksperimentiranju, a time i razbijanju predrasuda o pretpostavljenoj kulturnoj zaostalosti Sjedinjenih Država. Konačno, njegov je cilj bio potaknuti slobodu umjetničkog izražavanja u komunističkom režimu i širiti heterodokse, nekonvencionalne, umjetničke ideje povezujući jugoslavensku kulturnu scenu sa zapadnim kulturnim elitama. O programu više u Emily A. ANSARI, „Shaping the Policies of Cold War Musical Diplomacy: An Epistemic Community of American Composers“, *Diplomatic History* 36, 1 (2012.), 41–52, <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2011.01007.x>; Kathryn C. STATLER, „The Sound of Musical Diplomacy“, *Diplomatic History* 36, 1 (2012.), 71–75, <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2011.01010.x>; i Clare H. CROFT, *Dancers as Diplomats: American Choreography in Cultural Exchange*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2015. Za razliku od aktivnosti Američke čitaonice, jugoslavenske su vlasti blagonaklono gledale na CPP, najvjerojatnije jer nije smatran ideološkom prijateljom režimu. Prema Radini Vučetić jugoslavenske su vlasti poticale gostovanja zapadnih izvođača sa željom da prikažu režim što liberalnijim („Trubom kroz Gvozdenu zavesu: prodor deza u socijalističku Jugoslaviju“, *Muzikologija* 13 (2012.), 53–77, <https://doi.org/10.2298/MUZ120229012V>). Ipak, analizom jugoslavenske građe, nisam došla do takve otvorene intencije s jugoslavenske strane.

posade, te njegovo osobno priznanje u četiri oka: „Znate, gospođo Apsen, ja nikad nisam bio pobožan. Odrastao sam u malom mjestu gdje me je mama uvijek vukla u crkvu, ali nikad nisam vjerovao. Tek kada sam otputovao prvi put u svemir, postao sam vjernik. Ni jedna fotografija, ni jedno filmsko platno ne može predočiti što sam tamo doživio. Tada sam shvatio da postoji Nešto. Ali ne mogu to ovdje reći nego vama.“ Imao je pravo, jer o tome se tada u komunizmu nije moglo javno govoriti.⁴⁰

Uz knjižnicu i koncerte, USIS Zagreb posebno se bavio izložbama, kako postavama na Zrinjevcu, tako i u američkim paviljonima na Zagrebačkom velesajmu, koje su prezentirale u pozitivnom svjetlu American Way of Life i američko društvo blagostanja. Kako je to izgledalo iz prve ruke?

Izložbe su dolazile iz Amerike. Gore (na katu, nap. a.) je bio kulturni odjel, jedan zadužen za filmove koji je radio Piki Pandaković, a drugi za izložbe. Materijali su dolazili iz SAD-a, ali smo natpise morali prevoditi. Za svaku izložbu, koja je išla van zgrade u druge gradove ili institucije, kao i za svaki film, morali smo pitati nadležne sekretarijate na razini Republike. Ali su odobrenja, koliko se sjećam, uvijek dolazila. Tematike su bile različite. Jedna od važnijih izložbi bila je ona o američkom svemirskom programu. Materijale sam dobivala od same NASA-e sa slikama astronauta i tome slično.

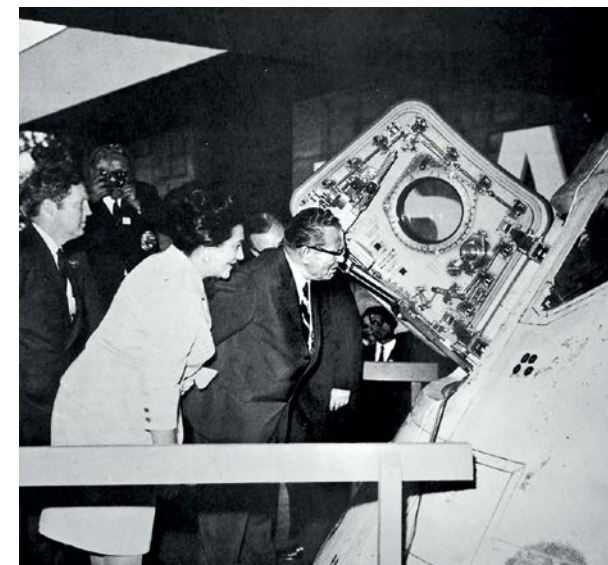
Američki paviljon nalazio se na Zagrebačkom velesajmu. Na taj su način Amerikanci doveli u Jugoslaviju supermarket. Bilo je to 1958. i nitko nije znao što je to supermarket jer tada, naravno, niste mogli putovati. Ako ste i putovali, išli ste bez novca. I najedanput se stvorio američki supermarket na Zagrebačkom velesajmu. To je bila senzacija!⁴¹

40 Datum gostovanja moguće je provjeriti u arhivskoj i periodičkoj građi te na internetskoj stranici: <https://jugosvirke.wordpress.com/> (zadnji pristup: 20. prosinca 2017.).

41 Prva američka izložba na Zagrebačkom velesajmu bila je *Atoms for Peace* 1955. godine, inspirirana istoimenim Eisenhowerovim govorom pri UN-u u ožujku 1954. godine, a koji je 1957. izrodio *International Atomic Energy Agency* (Elisabeth ROEHLICH, „The Cold War, the Developing World, and the Creation of the International Atomic Energy Agency (IAEA), 1953-1957“, *Cold War History* 16, 2 (2016.), 195–212, <https://doi.org/10.1080/14682745.2015.1129607>). Najvažnije američke izložbe na Zagrebačkom velesajmu tijekom 50-tih i 60-tih bile su: „Supermarket USA“ (1957.), „Marketing and Services in an Industrial Economy“ (1960.), „Productivity – The Key to Abundance“ (1961.), „The Constructive Use of Leisure Time“ (1962.), „Intensive Farming“ (1964.), „Modern Management and Marketing“ (1967.), „Packaging-USA“ (1968.), „Research and Development USA“ (1969.) i „Industrial Design USA“ (1970.). Dok su za jugoslavenske vlasti sajmovi imali snažan propagandni karakter u pogledu pozitivnog gospodarskog napretka, većeg životnog standarda i dostupnost potrošačkih dobara. Za USIA i USIS to je bila prilika za popularizirati konzumerizam i američko gospodarstvo te otvoriti američkim poduzetnicima i korporacijama priliku za trgovanje sa zemljama centralne i istočne Europe. Iako su striktna trgovinska regulativa i manjak deviza pri jugoslavenskim firmama otežavali ostvarivanje takve suradnje, za USIA prisutnost na Zagrebačkom i Beogradskom velesajmu bio je izvor zadovoljstva. Američki paviljoni imali su veliku posjećenost, a izložbe snažan utjecaj na posjetitelje.

Prilog 4: Vojni zrakoplov za prskanje usjeva tvrtke Piper Aircraft Corporation na izložbi Intensive Farming 1964. na Zagrebačkom velesajmu. (Dopuštenjem National Archives at College Park. Izvor: SAD – NACP – RG 306 – USIA ICS/Exhibits Division – Records Relating to International Trade Fairs 1951-1966, kut. 20, „Photographs of American Pavilion at Zagreb Trade Fair 1964.“)

Prilog 5: Predsjednik Tito sa suprugom Jovankom Broz pregledava Apollo 8 komandni modul dok direktor USIA, Frank Shakespeare (lijevo) gleda u njih. (Dopuštenjem National Archives and College Park. Izvor: SAD – NACP – RG 306 – USIA Director's Subject Files 1968-1972 – Special International Exhibition – Eight Annual Report (July 1, 1969 – June 30, 1970), kut. 13, „Photograph of Zagreb Trade Fair, 1969“, 14.)

Jugoslavija je među svim istočnoeuropskim zemljama imala najopširniji program studentskih razmjena koji je 1966. dosegao brojku od 50-ak programa kulturnih razmjena - što privatnih, što državnih, što poluprivatnih. Njih je iz State Departmenta koordinirao Bureau of Educational and Cultural Affairs, današnji ECA. Kakva Vas sjećanja vežu uz taj program?

Sjećam se američkih studenata i profesora koji su dolazili na razmjenu! Posjećivali su nas u *Library*, dolazili su brbljati s nama, čitali su novine. Ovdje su se osjećali kao doma. Imali smo *New York Times*, *Herald Tribune*, tjednik *Time* i sve druge. Dnevne novine dolazile su svaki dan.

Sjećate li se kakvog izvanrednog događaja u čitaonici?

Sjećam se kad je g. Crockett uveo square dance, poznati američki folklorni ples za sve polaznike tečaja engleskog. Večer plesa održavala se u hotelu Esplanade. Uz to, mi zaposlenici smo zajedno igrali stolni tenis, ali samo izvan radnog vremena. Ipak je to bila američka disciplina, nije bilo onoga „ići na kavu“ jer se ozbiljno radilo. Održavali smo također i božićne priredbe na kojima smo pjevali američke božićne pjesme, ali i naše. Sjećam se jednom kako sam i ja pratila na klaviru. Ali sve je to bilo samo za nas, interno. Za Uskrs pak nismo imali priredbu. Ali zato smo za *Thanksgiving* i *Independence Day* uvijek održavali prigodna slavlja.

Koje su bile prioritetne i najzabavnije aktivnosti u čitaonici?

K nama su dolazili stručnjaci na konzultacije i mi smo im trebali biti na raspolaganju i pomoći u traženju gradiva. Morala sam katalogizirati priručnike i njima se služiti. Najteže mi je bilo služiti se pravnim materijalima. Morala sam tumačiti kako koristiti priručnike, kako konzultirati katalog. Inače, zbog toga su me Amerikanci (State Department, nap. a.) i poslali na studij za *Librarianship* na *Catholic University of America* na mjesec dana. Tu sam naučila decimalnu klasifikaciju po kojoj sam svrstavala tehničke knjige. Katalog je bio abecedni, po naslovima, po sadržaju, itd.

Vaš rad postaje posebno intrigantan krajem 80-tih. Možete li mi reći nešto više o tome?

Da, postala sam *Political Adviser* ambasadora Galbrighta. Dolazi rat. Sve su veze bile prekinute. Radio Zagreb morao je formirati amaterske službe na fronti. Svako sam jutro čitala i sažimala članke iz Večernjeg, Jutarnjeg, Novog lista te Slobodne Dalmacije. Od članaka sam pripremala telegrame

informacija. Zvali su se *nadiagrams*. Ja sam mislila da se to šalje samo u State Department. Nakon što su se dijelovi Hrvatske oslobodili, posjećivali su nas američki senatori koje sam vodila po oslobođenim prostorima. I oni su znali za mene jer su moji telegrami išli u Pentagon! Bilo je to zaslugom mog prijatelja Josipa Rajčića, koji je u to vrijeme za Radio Zagreb organizirao amaterske radiostanice koje su pak slale izvještaje s fronte. G. Rajčić, u suglasnosti s ondašnjim direktorom Radio Zagreba g. Šubašićem, faksirao mi je te izvještaje koje sam slala u State Department. Generalni konzul Einik bio je iznenađen što je direktor Radio Zagreba to dozvolio. G. Šubašić i g. Rajčić zajedno su pohađali gimnaziju u Osijeku. Smatrali su da je korisno da SAD što prije dobije izvještaje s fronte. U to je vrijeme američka ambasada bila u Beogradu. Njima nismo slali *nadiagrame*, što je katkad dovodilo do neželjenih upita.

Tuđman nikada nije saznao što sam ja za njega i za Hrvatsku napravila. Za taj posao dobila sam i posebno priznanje koje je potpisao zamjenik predsjednika SAD-a. Bio je to veliki zadatak, od 7.30 ujutro do kasno navečer. Ali to sam zdušno radila sve do kraja rata, što su Amerikanci posebno cijenili.

U siječnju 1997. kada sam otišla u mirovinu, oproštajnu večeru priredio je u svojoj kući ambasador Galbright. Pozvao je sve namještenike Ambasade pa čak i one koji su prije mene otišli u mirovinu. Na večeri su mi čitali telegrame zahvale mojih bivših šefova iz State Departmenta. Najimpresivniji telegram bio je od bivšeg generalnog konzula g. Einika koji je napisao: „You may be leaving, but you will never be forgotten.“

I za kraj, zašto se polovicom 90-tih zatvorila Američka biblioteka?

Bilo je to poslije rata, stvari su se mijenjale i jednostavno nije imalo smisla, sve se već moglo kupiti.⁴² Kroz svoju četrdesetogodišnju karijeru, koliko god sam doživjela i neugodnosti, ipak sam jako zadovoljna da sam bila tamo, radije nego negdje „samo“ predavala engleski.

⁴² Gašenju Američkih čitaonica u zapadnoj i istočnoj Europi početkom i sredinom 90-tih doprinosi nekoliko faktora. Padom Berlinskog zida i okončanjem Hladnog rata pada u vodu njihova destabilizatorska kulturna funkcija. S druge strane, sve veća materijalna dostupnost knjižnog i periodičnog gradiva koje se nabavlja drugim kanalima, oduzima Američkim čitaonicama status povlaštenog dobavljača „kulture“ u najširem smislu riječi. Napokon, kraj Hladnog rata iscrpljuje blokovsko kulturno nadmetanje dviju supersila s dolaskom na scenu jednog jedinog pobjednika – Sjedinjenih Američkih Država.

Bibliografija

- Jeffrey C. ALEXANDER, Jeffrey C. *The Civil Sphere*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Emily A. ANSARI, „Shaping the Policies of Cold War Musical Diplomacy: An Epistemic Community of American Composers“, *Diplomatic History* 36, 1 (2012.), 41–52. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2011.01007.x>.
- Richard ARNDT, *The First Resort of Kings: American Cultural Diplomacy in the Twentieth Century*. Washington, DC: Potomac Books, 2007.
- Laura A. BELMONTE, *Selling the American Way: U.S. Propaganda and the Cold War*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010.
- Dragan BOGETIĆ, „Jugoslavija i svetsko tržište kapitala. Američka finansijska podrška jugoslovenskim razvojnim programima krajem 50-tih godina“, *Tokovi Istorije* 3, 3 (2010.), 89–102.
- Clare H. CROFT, *Dancers as Diplomats: American Choreography in Cultural Exchange*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2015.
- Nicholas J. CULL, „Public Diplomacy before Gullion. The Evolution of a Phrase“, In *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, ur. Nancy Snow i Philip M. Taylor, 19–23. New York; London: Routledge Taylor&Francis, 2009.
- . *The Cold War and the United States Information Agency: American Propaganda and Public Diplomacy, 1945-1989*. Cambridge, U.K.; New York: Cambridge University Press, 2009.
- . *The Decline and Fall of the United States Information Agency: American Public Diplomacy, 1989-2001*. New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Vesna DRAPAC, *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*. London; New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Igor DUDA, *U potrazi za blagostanjem: o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950 - ih i 1960 - ih*. 2. izd. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Beatrice HEUSER, *Western "Containment" Policies in the Cold War: The Yugoslav Case, 1948-53*. London; New York: Routledge, 1989.
- Carsten HOLBRAAD, *Internationalism and Nationalism in European Political Thought*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Tvrtko JAKOVINA, *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955*. Zagreb: Profil, 2003.
- . *Socijalizam na američkoj pšenici*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2002.
- Francisco J. R. JIMENEZ, Lorenzo D. GOMEZ-ESCALONILLA, i Nicholas J. CULL. *US Public Diplomacy and Democratization in Spain: Selling Democracy?* New York, NY: Palgrave Macmillan, 2015.
- Carla KONTA, „Waging Public Diplomacy: The United States and the Yugoslav Experiment (1950-1972)“, doktorska disertacija, Sveučilište u Trstu, 2016.
- Rinna KULLAA, *Non-Alignment and Its Origins in Cold War Europe: Yugoslavia, Finland and the Soviet Challenge*. London; New York: I.B.Tauris, 2012.
- John R. LLAMPE, Russell O. Prickett i Ljubiša S. Adamović. *Yugoslav-American Economic*

- Relations Since World War II*. Durham: Duke University Press, 1990.
- Lorraine M. LEES, *Keeping Tito Afloat: The United States, Yugoslavia, and the Cold War*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 2005.
- Breda LUTHAR i Maruša PUŠNIK, ur. *Remembering Utopia: The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington, D.C: New Academia Publishing, LLC, 2010.
- James MART, Péter APOR, Radina VUČETIĆ i Piotr OSEKA. „We Are with You, Vietnam: Transnational Solidarities in Socialist Hungary, Poland and Yugoslavia“, *Journal of Contemporary History* 50 3 (2015.), 439–64. <https://doi.org/10.1177/0022009414558728>.
- Janice Bially MATTERN, „Why 'Soft Power' Isn't So Soft: Representational Force and the Sociolinguistic Construction of Attraction in World Politics.“ *Millennium: Journal of International Studies* 33, 3 (2005.), 583–612. <https://doi.org/10.1177/03058298050330031601>.
- Joseph S. Jr. NYE, *Soft Power: The Means To Success In World Politics*. 2. izd., New York: Public Affairs, 2009.
- . *The Future of Power*. New York: Public Affairs, 2011.
- Patrick H. PATTERSON, *Bought and Sold: Living and Losing the Good Life in Socialist Yugoslavia*. Ithaca: Cornell University Press, 2011.
- Aleksandar RAKOVIĆ, *Rokenrol u Jugoslaviji 1956-1968. Izazov socijalističkom društvu*. Beograd: Arhipelag, 2011.
- Elisabeth ROEHLICH, „The Cold War, the Developing World, and the Creation of the International Atomic Energy Agency (IAEA), 1953-1957.“ *Cold War History* 16, 2 (2016.), 195–212. <https://doi.org/10.1080/14682745.2015.1129607>.
- Francesca ROLANDI, *Con ventiquattromila baci. L'influenza della cultura di massa italiana in Jugoslavia (1955-1965)*. Bologna: Bononia University Press, 2015.
- Dennison I. RUSINOW, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*. Berkeley: University of California Press, 1978.
- . *Yugoslavia: Oblique Insights and Observations*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2008.
- Glenda SLUGA, *The Problem of Trieste and the Italo-Yugoslav Border: Difference, Identity, and Sovereignty in Twentieth-Century Europe*. New York, NY: SUNY Press, 2001.
- Kathryn C. STATLER, „The Sound of Musical Diplomacy“, *Diplomatic History* 36, 1 (2012.), 71–75. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7709.2011.01010.x>.
- Vladimir UNKOVSKI-KORICA, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*. London: I.B.Tauris, 2016.
- Radina VUČETIĆ, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslavenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- . *Monopol Na Istinu*. Beograd: Clio, 2016.
- . „Trubom kroz Gvozdenu zavesu: prodor deza u socijalističku Jugoslaviju“, *Muzikologija*, 13 (2012.), 53–77. <https://doi.org/10.2298/MUZ120229012V>.
- . „Yugoslavia, Vietnam War and AntiWar Activism“, *Tokovi Istorije* 2 (2013.), 165–82.
- Wayne A. WIEGAND, „Community Places and Reading Spaces“, u *Libraries and the Reading Public in Twentieth-Century America*, ur. Christine PAWLEY i Louise S. ROBBINS, 23–39. University of Wisconsin Press, 2013.

Summary

THE AMERICAN LIBRARY ZAGREB AND THE CULTURAL COLD WAR IN SOCIALIST YUGOSLAVIA: AN INTERVIEW WITH ITS LONG-TIME DIRECTOR NADA APSEN

Carla KONTA

1948 was a breakthrough year for the Yugoslav-American bilateral relations and the US foreign policy towards Yugoslavia. After the Tito-Stalin split, the US administration conceived a “wedge strategy” to “keep Tito afloat” and, besides economic and military aid, launched a series of cultural programs aimed at bringing Yugoslavia closer to the United States. The article analyzes the activities as well as the cultural and intellectual attractiveness of the American Library Zagreb at the height of the Cold War as part of the US public diplomacy strategy in socialist Yugoslavia. Based on an oral interview, the article relies on international archival research at the National Archives at College Park and the University of Arkansas Library, USA, the Yugoslav Archives, Josip Broz Tito’s Archives, Belgrade’s Historical Archives, Belgrade, the Croatian State Archives, and the Roosevelt Institute for American Studies Microfilm Collection. The author argues that through the library activities, the cultural exchange programs, the Voice of America, and the American pavilions at the Zagreb and Belgrade Fair, as well as through cultural visits, the US government successfully linked the Yugoslav cultural space to Western, American trends and tendencies. Through the perspective of a witness, the United States Information Service (USIS) director in Zagreb, the author presents the successes, boundaries and negotiating spaces of the US public diplomacy as a valid instrument of US foreign policy towards Tito’s Yugoslavia.